

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Венета Дойчева, НАТФИЗ „Кр. Сарафов“

за дисертация на тема

„Употреба и функция на пространството в театралния спектакъл от 1968 година до наши дни“

от Петър Бориславов Денчев

за получаване на образователната и научна степен „доктор“ по Театрознание и театрално изкуство, 8.4

с научен ръководител проф. д. изк. Камелия Николова

Дисертацията изследва един проблем, който събира в себе си сноп от въпроси, не просто сложни и подбуждащи нови въпроси, но по същество отнасящи се до фундаменталните основания в естетиката на театъра. Авторът подчертава това още от самото начало на своя труд и до голяма степен подчинява цялото изследване на изясняването на богатите посоки, чрез които може да се осмисля категорията пространство в театралния феномен. Последователно и аргументирано той въвежда в различните аспекти на разбирането на проблема за пространството и демонстрира отлична способност да извършва синхронно две изследователски операции – да представя всеки въпрос в неговите едри очертания и да посочва избистрящите конкретизации. Така в цялото изложение се проследява както мисленето за пространството, така и практикуването на пространствеността в театъра. Това двойно аналитично усилие (на теоретичното и на практическото отношение) се случва в перспективата на историческата динамика и придава на изследователския труд солидност и плътност. Авторът е информиран както във фактологията на театралната история, така и в основните идеи на теорията на/за театъра и уверено борави с огромен масив от материали, имащи отношение към проблема. Важно е да се отбележи, че той се позовава на разнородни източници – художествени творби (пиеси от практически цялата история на европейския театър), теоретични трудове (изследвания за театъра, драмата, актьорското изкуство, режисурата, сценографията), исторически проучвания (посветени на европейския и на българския театър, както и по-обща трудове за политическата и социалната история), множество авторски свидетелства (критически отзиви за спектакли, а също и документирани от него лични изказвания на творци, режисьори, художници и изследователи), документи (фотоси, лични архиви на творци и на театрални трупи, летописно-документални публикации). Специално трябва да се подчертае, че авторът умее да чете и да интерпретира своите извори и да извлича от тях нужната

информация. Балансът между различните изследователски полета е направен успешно и често посочваната характеристика на интердисциплинарност тук е изпълнена със съдържание. Още една силна страна на дисертацията доминира в цялото изложение и му придава специфичен авторски характер. Това е тежнението към философско отношение спрямо изследвания проблем. В измеренията на търсенето на това каква е „употребата и функцията на пространството” в българския театър, принципите на философското отношение се изразяват в последователно и внимателно отчленяване на връзките, които се изграждат между идеите за пространствено случване и постигнатата театрално-сценична образност. Съществен дял от тази проблематика е и рецепцията на театралното събитие, определена до голяма степен и от видовете пространствена организация.

Стъпвайки на тези основания в изследователския подход, авторът структурира изложението в съответна логика. В първите две чести той въвежда своите работни понятия, които обединяват широк кръг от проблеми, анализирани от предходни изследователи. Целта му е да достигне до собствено определение на категорията пространство в театъра. В синтез на гледните точки на театрали, философи и хуманитаристи той предлага да мисли за пространството като „метакатегория”: “Пространството в театъра се налага като метакатегория, която включва равнопоставено, в единен времеви поток, репрезентацията и наблюдението; съответно – правещите театър и гледащите го.” (стр. 12) Този основен принцип, от който изследователят тръгва се задълбочава в изясняване на основанията, благодарение на които, едно или друго пространство може да бъде мислено като „театрално”. В този пункт авторът разгръща анализ на фактори като: сетивност (субективното възприятие на зрителя) и фикционалност (изграденото от режисьора и сценографа поле на действено случване в образна конкретност). Точно това съчетаване на индивидуални нагласи и на културни и социални конвенции извежда фигурите на режисьора и сценографа като основни агенти за изграждане на театралното пространство, което дисертацията проучва. Благодарение на връзката, посочена като изключително значим фактор за съществуването на театралния феномен (режисура – сценография), авторът посочва сериозни примери за стабилни партньорски отношения между театрали с тези две професии в европейски и български план.

Изследването предлага обстоен коментар на употребата на пространството в театъра в историческа перспектива. Втората част на дисертацията подробно и добросъвестно изяснява идеите и практиките през които големите исторически епохи и естетически школи преминават, за да изразят своите ценностни и образни принципи, анализирани тук от гледна точка на пространството. В тези страници проличава умението на автора да откроява както художествено специфичното, така и да прави свои характеристики на преживяването на пространството от творците и от публиката. Още една важна идея се откроява в резултат на историческия поглед. Авторът прави наблюдението, че основните идеи и употреби на пространството съществуват като варианти в различни исторически моменти и се събуждат за нов живот понякога след дълъг времеви интервал, благодарение на появата на неочаквани социални и културни обстоятелства, или преоткриване на принципите им от нови творчески личности.

От тези подстъпи с теоретико-исторически характер авторът достига до централната част на своето изследване. В проучването на българската специфика на проблема за пространството в театъра се следва същият исторически принцип. Последователно е изяснена ситуацията от първите опити до развитата театрална дейност до Втората световна война. П. Денчев посочва интензивното движение на българската практика, свързано с професионализацията на театъра и нелекото добиване на самочувствие във всички театрални професии. От гледна точка на изследваната проблематика той характеризира отношението към пространството като следващо най-напред популярните европейски практики и последващо инфилтриране на отделни новаторски идеи. В десетилетията преди Втората световна война „режисьорският въпрос“ стои като основен проблем и преминавайки през неговото решаване театърът трябва да намира различни аспекти на сценичното пространство. Авторът посочва критическата активност на Сирак Скитник, Борис Еспе, Гео Милев, Людмил Стоянов, Исак Даниел, които заявяват нови насоки, свързани с нуждата от реформиране на естетиката на общото театрално мислене. Той внимателно отбелязва, че новите идеи са свързани с европейски влияния в посока на антиреалистичното начало, търсещи по-универсална образност. В този период според изследователят е трудно да се твърди за установени творчески партньорства между режисьори и сценографи.

Изключение е делото на Хрисан Цанков и Иван Пенков, определени като „прототандем”. Като интересна творческа фигура е анализиран и художникът Макс Мещгер, който работи с различни режисьори и в пространствените си решения следва свободна и ненаподобителска линия.

Периодът след Втората световна война е анализиран през фокус върху генерално различната политическа система, която се установява в България и зависимостта на всички изкуства от диктатът на доктрината на социалистическия реализъм. Театърът среща свои нови предизвикателства в ситуацията на подчиненост и контрол от държавата. П. Денчев откроява като водещ проблем, свързан с театралната образност зъдължителното налагане на предписания за допустимост, които спрямо сценичното пространство приемат единствено параметрите на буквалното копиране на реалността – факт, който той обвързва с наложената официално философска теория на отражението (в български условия неин защитник е Тодор Павлов). Изследователят дава своя дефиниция за театралния аспект на задължителното реалистично интрепретиране на света в соц-естетиката: „виртуално” пространство т.е. „Пространство, което претендира да е реалистично, но е изградено само от „пожелателни” фигури” (стр. 167). Стъпил върху вече анализирани официалните становища за социалистическия реализъм, изразени в статии в печата в 40-те и 50-те години на XX век и съвременни осмисляния на тази доктрина, П. Денчев разполага със солиден теоретичен инструментариум за да проучи в детайли през какви пътища се движи мисленето за пространството в българския театър в десетилетията след Втората световна война.

В погледа си към проблема авторът въвежда още една изследователска теза чрез която посочва, че в годините на социалистическата държава процесите в театъра са разнородни и не могат да бъдат обединени от едно общовалидно название. Вътрешните за периода деления, обвързани с политическите процеси и с отгласи от събития от международната сцена, определят и процес на постепенно разместване на догматичните пластове и прояви на естетическа съпротива.

Централните части от дисертацията, разглеждат интерпретацията на пространството като тенденция, която усилва започналите през 50-те години търсения в полето на условността, театралността и метафоричността. Значимият принос на режисьорите от „бургаската четворка” към процесите на обновление и оригинална образност е посочен и като важен момент в линията на

започналото формиране на силни партньорства между режисьор и сценограф. Оттук нататък изследователят обхожда десетилетията на 60-те, 70-те и 80-те години и отсява движенията на идеи, които ангажират вниманието на творческите тандеми и са изразени както в пряката им постановъчна работа, така и в статии и дискусии в специализирания печат. Осмислени са огромен брой представления и сценични интерпретации в театри от цялата страна. Би могло да се посочат имена, но примерите, с които се работи са много. Авторът проследява тандеми, които имат понякога дълго съществуване и плодотворни резултати. Активността на някои творчески личности е толкова интензивна, че те сформират и нови партньорства, като причината за това е и системата на театрална организация, която обвързва режисьора и художника с колеги от трупата, към която принадлежат. Съществуването на трайни творчески тандеми се посочва като доказателство за стабилизирането на режисурата като водещ компонент в театралния процес и като онзи фактор, който изказва важните послания и успява да преодолее политическите ограничения чрез собствени интерпретационни смисли. Пространството все повече се решава в посока на подчертана пластичност, динамика на планове, конструктивистични находки, съчетаване на стилови заемки и цитати, открита игра с даденостите на сцената, смесване на епохи, окрупняване на внушението на разнородната материалност, включване на фотоси с различни размери, колажи, самостоятелна работа със светлината. В границите на тези десетилетия настъпва и постепенно насищане с подчертана зрелищност, игровост, опити в полето на театралната деформация, пародия и политическа критичност. Отново двойката фигури режисьор-сценограф са водещ фактор за надмогване на ограниченията идващи от официалната власт и благодарение на тяхната изобретателност театърът се превръща в място на активен диалог с публиката, в който езоповският език проговаря с нова интензивност. Очертават се процеси, които сочат категорично отдръпване от реалистичното начало и разнообразни варианти на решения, които решават пространството като среда, възможна във всички посоки на фантазията. Открити са и първите прояви на усвояване („окупиране“) на разнообразни места (в театралната сграда или извън), които се трансформират в театрални и така активно осмислят връзката между физическо, смислово и сценично пространство.

Логично изследването достига до промените в политическия живот, настъпили след 1989 година, които преобръщат радикално всички аспекти на театралното битие. Като най-важна промяна, настъпила в употребата на пространството П. Денчев посочва „окупацията” на множество разнородни места и превръщането им в специфични терени за уникални театрални акции. Този процес е проследен в логиката на преобръщането на театралната сграда, сцена и зала в неочаквани връзки на трансформации на зрителското и сценичното поле. Усвоени са всички възможности на архитектурното пространство, изградени са нови гледни точки, създадени са нови взаимодействия. Движението в тази посока довежда до нов феномен – режисура на пространството. Последното десетилетие на XX век и преходът в XXI е време доминирано от идеите на постмодернизма. Усилва се търсенето на ефекта на проксемика като специфично театрално въздействие. Още една принципна новост е откроена и това е определеното от П. Денчев „еманципирано пространство” (название, което той адаптира тръгвайки от *site specific*–театър). В линията на тази пространствена употреба се появяват представления, които усвояват автентична нетеатрална среда и изграждат образност, обвързана с характеристиките на различни реални места.

Дисертацията и авторефератът несъмнено представляват самостоятелно, задълбочено авторско проучване върху важен аспект на театралното изкуство. Оригиналността на посочените наблюдения, широтата на включените идеи и самостоятелни определения за тенденции, личностни творчески тандеми и театрални факти несъмнено придават на труда съвременна критическа окраска. Обемът на изследването (332 стр.), обемистата библиография на няколко езика (98 източника) и публикациите по темата в авторитетни издания потвърждават характеристиките на дисертацията като задълбочен научен труд.

На базата на всичко това, убедено гласувам с ДА за присъждане на образователната и научна степен „доктор” на Петър Денчев.

Рецензент
Проф. д-р Венета Дойчева

27 октомври 2021 г.